

III. Ідуць шумлівы, гаварлівы, Звініць іх голас, смех ішчаслівы; Чутна і песня маладая, І поле раптам ажывае (Якуб Колас).

А. Албут

ЭПІСТАЛЯРНЫ ТЭКСТ: ГРАНІ ВЫВУЧЭННЯ

Чалавек існуе сярод людзей, з імі ён пэўным чынам кантактуе. Паводле А. Я. Супруна, “У паліфанічным аркестры зносін маўленчыя зносіны выконваюць партыю першай скрыпкі” [3, с. 19]. Таму надзвычай істотна што, як і каму мы гаворым. Але ці толькі гаворым? Адметнай формай камунікацыі з’яўляецца ліставанне. Эпістальярныя тэксты – цікавы і ўдзячны аб’ект аналізу. Вельмі актуальным падаецца зварот да ліставання класікаў нашай літаратуры. Па-першае, нацыянальныя пісьменнікі – ўзорныя носьбіты беларускай мовы, на іх можна і варта арыентавацца. Па-другое, прадстаўнікі розных пакаленняў робяць свой унёсак у станаўленне, развіццё і замацаванне *эпістальярнай нормы* беларускай мовы. Па-трэцяе, ліст – “прадукт” свайго аўтара, асобы, і яго эпохі. Сапраўды, эпістальярныя тэксты выяўляюць асаблівасці светаўспрымання іх аўтара (можна гаварыць пра *эпістальярную карціну жыцця* пісьменніка), перадаюць атмасферу часу іх стварэння.

Што ж такое *ліст*? Эпістальярый можа вызначацца як функцыянальны стыль; спецыфічны жанр у якасці разнавіднасці пэўнага функцыянальнага стылю; сінтэз розных стыляў і жанраў; маўленчы жанр, дыскурс, эпістальярнае маўленне. Ліст больш, чым проста тэкст. Заўважым, што *дыскурс* магчыма разглядаць як працэс маўленчых паводзінаў. У такім выпадку дыскурс проціпастаўляецца *тэксту* (выніку). Т. Н. Кабанава адзначае, што “*лісты з’яўляюцца тэкстам толькі паводле формы, але паводле зместу дыскурсам*” [1, с. 10].

Ліст магчыма разглядаць і як *сукупнасць маўленчых актаў*. Як заўважае J. Searle, “*прадукаванне канкрэтнага сказа ў пэўных умовах ёсць ілакутыўны акт, а ілакутыўны акт ёсць мінімальна адзінка моўных зносін*” [5, с. 152]. Зыходзячы, галоўным чынам, з паняцця *ілакуцыі*, J. Searle вылучае 5 класаў (з шэрагам падкласаў) маўленчых актаў: рэпрэзентатывы) асэртывы (фіксацыя адказнасці моўцы за пэўнае паведамленне, за ісціннасць выказанага меркавання); дырэктывы (моўца мае намер так паўплываць на адрасанта, каб той штосьці здзейсніў); камісівы (моўца прымае на сябе пэўны абавязак); экспрэсівы (выказванне псіхалагічнага стану, абумоўленага прапазіцыяй); дэкларатывы (воля, якую рэалізуе моўца ў выказванні, абумоўлена зносінамі ў межах пэўнага інстытута). На аснове дадзенай тэорыі можна скласці *тыпалогію лістоў*. Дзеля гэтага прапануецца вылучаць *маўленчы тып*, які ёсць мноства асобных маўленчых актаў, падпарадкаваных галоўнай інтэнцыі адрасата. Ліст можа складаць некалькі маўленчых тыпаў, сярод якіх вылучаецца *дамінантны*.¹

¹ Перадача інфармацыі, прэзентаванай у *дамінантным маўленчым тыпе*, стала галоўным стымулам напісання ўсяго ліста. Натуральна, тып-дамінанту ўтрымлівае *асноўная частка ліста*, а не прывітальная і развітальная – з прычыны іх спецыфікі як структурных кампанентаў эпістальярнага тэксту.

Дамінантны маўленчы тып суадносіцца з пэўным класам пададзенай вышэй класіфікацыі. Намі была складзена тыпалогія лістоў Я. Купалы. Наяўны фактычны матэрыял не дэманструе рэалізацыі дэкларатываў і камісіваў у якасці маўленчых тыпаў-дамінант. У выніку маем наступную тыпалогію эпістальнай спадчыны Я. Купалы: рэпрэзентатывы (згода, паведамленне, салютацыя); дырэктывы (просьба, даручэнне); экспрэсівы (папрок, падзяка, віншаванне).

Такі сістэмны падыход садзейнічае выяўленню спецыфікі пісьмовай формы зносін – ліставання. Напрыклад, сярод рэпрэзентатываў намі вылучаны такі від лістоў, як *ліст-салютацыя*². Яго мэта – засведчыць шчырае стаўленне адрасанта да адрасата. Аўтар ліста быццам перадае прывітанне дыстантавану суразмоўцу. У сітуацыі непасрэднага кантакта прывітанне звычайна перадаецца трэцяй, адсутнай, асобе. Наяўнасць такога тыпу лістоў, на нашу думку, абумоўлена аддаленасцю удзельнікаў зносін у часе і прасторы – з аднаго боку, і, з другога боку, імкненнем “нейтралізаваць” аб’ектыўныя перашкоды непасрэднай камунікацыі. Такі тып ліста ў Я. Купалы рэалізаваны і ў выглядзе невялікага верша:

*Ах, у мілай Мані
Сэрца б’ецца ад рання
І да вечара б’ецца, --
А як ночка настане, то ўжо ад кахання
Як не разарвецца... (да М. К. Хайноўскай)*

Надзвычай істотнай з’яўляецца заўвага J. Searle пра тое, што ў ілакутыўным акце выяўляецца “мноства семантычных правіл для ўжывання таго выразу (або сінтаксічнага сродку), які маркіруе выказванне як ілакутыўны акт якраз дадзенага віду” [5, с. 152]. Такія “выразы” звычайна можна разглядаць як *этыкемы*. Такім чынам, эпістальныя тэксты класікаў дэманструюць набор беларускіх этыкем і сітуацыі іх выкарыстання (*Даруйце, што асмельваюся так часта Вам дакучаць, але... – прабачэнне; Калі бы Вы, Паночку, на гэта згадзіліся, то шчыра бы Вас прасілі... – просьба; шчыра Вам дзякуе за... -- падзяка*).

Пэўнымі сродкамі ў лісце перадаецца і характар зносінаў (*статусна-арыентаваны* або *асобасна-арыентаваны* лісты), тон (*прыватны* або *афіцыйны*). Адным з паказчыкаў з’яўляецца рэалізацыя *моўнай гульні* або *цырыманіялу*: *А далей, жыву, як гарох пры дарозе, хоць не даюся, каб усякі дурань мяне шчыпаў* (да Б. І. Эпімаха-Шыпілы). -- *Дзень добры, таварыш Машара, на вызваленых землях Заходняй Беларусі!* (да М. А. Машары); *Чуе маё сэрца, што ізноў хлопцы нейкія закруцілі Вам (чуць не сказаў цыц...) галаву. Ну што ж? Застануся адстаўным без мундзіра і пенсіі!* (да М. К. Хайноўскай) -- *Хай Вашы думкі-песні і надалей красуюць на карысць Вашай вялікай свабоднай*

² Прыклад такога ліста (да А. А. Александровіч): *Мілая Алеська! Прывітанне Вам з далёкага Чорнага мора і паўднёвага сонца. Аtdыхаем тут з жонкай, што называецца. Канечна, аднаму было б лепей. Што чутно на мінскім гарызонце? Шкадую шчыра, што Вас тут няма. Вот бы наўхажываліся! А да гэтага тут усё настрайвае – і сонца, і мора, і кіпарысы.*

Усяго Вам радаснага і сонечнага. Прывет вечнаму маладому пакаленню і старому Міхасю. Ваш Янка.

радзімы, хай будзяць у сэрцах людзей радасныя пачуцці нашага прыгожага жыцця. Шляхі Вашы, асветлены праменьнямі Ленінска-Сталінскай партыі, - такія светлыя, роўныя, толькі ісці на іх з адкрытымі шчырымі вачыма (да І. Харыка).; Раскралі ўсё, - і хто? – свае ж беларусы, каб ім ні дна ні пакрышкі (да Б. І. Эпімаха-Шыпілы). -- ...прыношу сваю шчырую падзяку за іх добрую апеку ў трудныя дні маёй хваробы (у рэдакцыю газеты “Беларусь”).

У прыватных лістах выразнае жаданне адрасанта стварыць ілюзію непасрэднага кантакта з адрасатам. Таму можа адбывацца і ўвядзенне ў эпістальны тэкст **кінем** як эквівалентаў паралінгвістычных сродкаў камунікацыі. “Паралінгвістычны кампанент зносін, - піша А. Я. Супрун, - можа набываць самастойнае значэнне, можа выкарыстоўвацца і без тэксту. Такімі з’яўляюцца, напрыклад, жэсты – замяняльнікі слоў: паклон, прыпадыманне капелюша, ківок галавой, пагойдванне галавы, забараняльнае памахванне пальцам, указанне рукой кірунку і г.д.” [3, с. 68]. У лістах жа сустракаем наступныя выразы: *затым цісну моцна Вашу руку; нізка кланяюся і шчыра дзякую; цалую*. Услед за А. Я. Супруном адзначым магчымасць наяўнасці **спецыфічных паралінгвістычных знакаў на пісьме**: падкрэсліванне, дужкі, двукоссе, стрэлкі. Я. Купала гэтыя сродкі шырока не выкарыстоўвае.

Вызначаць тон ліст, характар зносін варта ў супкупнасці ўлічваць, акрамя названага вышэй, і такія ўласна моўныя паказчыкі, як **форма фетлівага звароту да адрасата** (*Вельмі паважаны Пане Рэдактар! -- Дарагая Владка!*); **Ты-Вы-камунікацыя**; **граматычны лад дзеясловаў, наяўнасць адсутнасць пэўнай этыкемы, уключэнне зваротку** (*Быў бы вельмі ўдзячны, калі б гэтых кніг Вы мне, Пане Прафесар, пажычылі. -- Папрасіце, каб выслалі мне 11-ы нумар “Польмя”*).

Сёння, відаць, мы не вельмі часта маем справу з лістамі на паперы, аднак пашыраныя электронныя лісты, напісанне якіх падпарадкоўваецца тым жа заканамернасцям, што і напісанне лістоў “традыцыйных”. Практычная карыснасць ад вывучэння эпістальных тэкстаў таксама ў тым, што даследчыкі закранаюць і праблемы культуры камунікацыі, спецыфікі камунікацыі па-беларуску. Застаецца пажадаць: чытайце лісты нашых класікаў і спасцігайце унікальнасць іх асоб, часцей пішыце лісты і выяўляйце ў іх сваю індывідуальнасць.

Літаратура

1. Кабанова Т. Н. Эпистолярный текст частной переписки в аспекте теории речевого общения : автореф. дис.канд. филол. наук: 10.02.01. Челябинск, 2004. 24 с.
2. Купала Я. Поўны збор твораў : у 9 т. Мінск, 2003. Т. 9. Кн. 1 : Пераклады, эпістальная спадчына, дарчыя надпісы, “Расейска-беларускі слоўнік”, калектыўнае, службовыя і асабістыя дакументы, дадатак. 686 с.
3. Супрун А. Е. Лекции по теории речевой деятельности. Минск, 1996. 287 с.
4. Searle J. Классификация иллокутивных актов // Новое в зарубежной лингвистике: теория речевых актов / сост. и вступ. статьи И. М. Кобозева, В. З. Демьянкова; общ. ред. Б. Ю. Городецкий. М., 1986. – Вып. 17. – С. 170 – 194.
5. Searle J. Что такое речевой акт? // Новое в зарубежной лингвистике : теория речевых актов / сост. и вступ. статьи И. М. Кобозева, В. З. Демьянкова; общ. ред. Б. Ю. Городецкий. М., 1986. – Вып. 17. – С. 151 – 169.